

УДК 342.951:355.211.3(477)

Матвійчук Андрій Борисович

полковник юстиції,

ад'юнкта кафедри військового права та правоохоронної діяльності

Інституту стратегічних комунікацій

Національного університету оборони України

Matviychuk Andriy

Colonel of Justice,

Assistant Professor of the Department of Military Law and Law Enforcement Activities of the

Institute of Strategic Communications

National Defence University of Ukraine

ORCID: 0009-0001-5658-0759

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9884

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ

FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL ENSURING THE FUNCTIONING OF TERRITORIAL DEFENSE THE LEADING

Анотація. Вступ. Розвиток системи територіальної оборони (далі – ТрО) України триває на всьому історичному шляху нашої держави і на цей час реалізований у прийнятому 26 липня 2021 року Законі України (далі – ЗУ) «Про основи національного спротиву» [1]. З січня 2022 року закон набрав чинності, а вже 24 лютого 2022 року відбулось широко-масштабне вторгнення російської федерації (далі – РФ). В умовах збройної агресії з'ясувалось що ТрО як система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів має низку проблемних питань. Так, наприклад, гостро постало питання щодо формування і виконання завдань ТрО, виникла необхідність їх уточнення або перегляду. Тому, наразі, актуальним є вивчення зарубіжного досвіду функціонування ТрО у тих державах, які сьогодні є учасники Північноатлантичного договору, з огляду на намір членства України. Такими державами, в першу чергу, можуть бути Польща та країни Балтії, а саме, Латвія, Литва та Естонія. З ними Україну пов'язує не лише спільне історичне минуле, схожі загрози від зазіхань країни агресорки, а й той факт, що зазначені держави є партнерами та союзниками України та з перших днів повномасштабного вторгнення РФ послідовно надають багаторівневу допомогу та підтримку Україні.

Мета. Метою дослідження визначено вивчення сучасного досвіду зарубіжних країн-партнерів у створенні, забезпеченні функціонування та розвитку ТрО, дослідження забезпечення виконання в зарубіжних країнах практичних заходів ТрО, вирішення проблем правового регулювання ТрО держав, пошук шляхів для вдосконалення існуючої і напрямків розвитку власної перспективної моделі.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення ТрО України; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у галузі правового регулювання ТрО; 3) матеріали зарубіжних і українських інтернет видань про функціонування ТрО.

Дослідження щодо систем ТрО зарубіжних держав, проведено за системою загальнонаукових методів теоретичного та емпіричного дослідження: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, логічно-порівняльний методи.

Результати. У науковій статті проведено пошук напрямків удосконалення правового регулювання ТрО, як складової національного спротиву під час всеохоплюючої оборони держави. Проаналізовано досвід Польщі та країн Балтії у питанні правового регулювання підготовки, організації та застосування ТрО. Уточнено завдання і повноваження сил і засобів сектору оборони, державних органів та органів місцевого самоврядування, які залучаються до виконання завдань ТрО в цих країнах. Розглянуто стан правового регулювання ТрО України на сучасному етапі. Виявлено наявні проблеми щодо впровадження закордонного досвіду функціонування ТрО в Україні. Вироблено пропозиції з огляду на зазначений досвід інших країн, які сприятимуть удосконаленню правового регулювання що дозволять підвищити ефективність ТрО держави в умовах збройного конфлікту.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується звернути увагу на існуванні низки проблем і не вирішених питань у сфері правового регулювання ТрО. Вони потребують вирішення, з метою подальшої розбудови, вдосконалення, поліпшення функціонування ТрО держави і особливо її військової складової: органів військового управління, військових частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України (далі – СТрО ЗСУ), інших сил і засобів, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони. Це обумовлює необхідність наукового дослідження правового регулювання територіальної оборони України в умовах відсічі збройної агресії.

Ключові слова: територіальна оборона держави, Сили територіальної оборони Збройних сил України, правове регулювання, система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, модель територіальної оборони.

Summary. Introduction. Introduction. The development of the system of territorial defense of Ukraine continues throughout the historical path of our state and is currently implemented in the Law of Ukraine «On the Basics of National Resistance» adopted on July 26, 2021 [1]. The law entered into force in January 2022, and already on February 24, 2022, a large-scale invasion of the Russian Federation took place. In the conditions of armed aggression, it became clear that TrO as a system of nationwide, military and special measures has a number of problematic issues. So, for example, the question of the formation and implementation of the tasks of the Council of Ministers became acute, and there was a need to clarify or revise them. Therefore, at present, it is relevant to study the foreign experience of the functioning of the territorial defense in those states that are currently participants in the North Atlantic Treaty, taking into account the intention of Ukraine's membership. Such states, first of all, can be Poland and the Baltic states, namely, Latvia, Lithuania and Estonia. Ukraine is connected with them not only by a common historical past, similar threats from the encroachment of the aggressor country, but also by the fact that the mentioned states are partners and allies of Ukraine and have consistently provided multi-level assistance and support to Ukraine since the first days of the full-scale invasion of the Russian Federation.

Purpose. The purpose of the research is to study the modern experience of foreign countries-partners in the creation, ensuring the functioning and development of TPO, the study of ensuring the implementation of TPO practical measures in foreign countries, solving the problems of legal regulation of TPO states, finding ways to improve the existing and directions for the development of one's own promising model.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support of the Ministry of Defense of Ukraine; 2) works of domestic authors conducting their scientific and practical research in the field of legal regulation of TPO; 3) materials of foreign and Ukrainian online publications about the functioning of the TrO. The research on the systems of foreign countries' TrO was carried out according to the system of general scientific methods of theoretical and empirical research: analysis, synthesis, systematization, generalization, logical and comparative methods.

Results. In the scientific article, a search was made for directions for improving the legal regulation of the Defense Ministry as a component of national resistance during the comprehensive defense of the state. The experience of Poland and the Baltic countries in the issue of legal regulation of the preparation, organization and application of the territorial defense was analyzed. The tasks and powers of the forces and means of the defense sector, state bodies and local self-government bodies, which are involved in the implementation of the tasks of the Security Council in these countries, have been clarified. The current state of legal regulation of the Treaty of Ukraine at the current stage is considered. Existing problems related to the implementation of foreign experience in the operation of territorial defense were revealed. Practical proposals have been developed based on the noted experience of other countries, which will contribute to the improvement of legal regulation, which will allow to increase the effectiveness of the state's peacekeeping operations in conditions of armed conflict.

Discussion. In further scientific studies, it is suggested to pay attention to the existence of a number of problems and unresolved issues in the field of legal regulation of the territorial defense. They require a separate solution, with the aim of further development, improvement, and improvement of the functioning of the state's military defense system, and especially its military component: military administration bodies, military units of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine (hereinafter – the Armed Forces of the Armed Forces of Ukraine), other forces and means that are involved in the implementation tasks of territorial defense. This necessitates a scientific study of the legal regulation of territorial defense of Ukraine.

Key words: territorial defense of the state, Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine, legal regulation, system of state-wide, military and special measures, model of territorial defense.

Постановка проблеми. Однією зі складових національного спротиву є ТрО, як система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна. В системі територіальної оборони держави створено і функціонує окремий рід сил Збройних Сил України — Сили територіальної

оборони, на які покладена провідна роль у виконанні завдань ТрО, тобто організація, підготовка та безпосереднє виконання завдань ТрО. На цей час існує низка проблем і питань у сфері правового регулювання ТрО. Вони потребують окремого вирішення, з метою подальшої розбудови, вдосконалення, поліпшення функціонування ТрО держави і особливо її військової складової: органів військового управління, військових частини

СТРО ЗСУ, інших сил і засобів, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони. Це обумовлює необхідність наукового дослідження правового регулювання ТРО України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями правового забезпечення ТРО і вивченням в цьому напрямку досвіду зарубіжних країн зокрема, займались низка видатних вітчизняними і зарубіжних дослідників. Але ми в першу чергу пропонуємо звернути увагу на дослідження загальних положення щодо основ функціонування і принципів формулювання завдань ТРО які висвітлені у працях таких вчених, як: Поливода А.І. [2], Єфімов Г.В. [3], Фролов В.С. [4], Накіпелов Є.М. [6], Александров М. [10], Чумак В.В. [13] та інші. Зазначені науковці досліджували актуальні питання правового забезпечення формування, застосування та виконання завдань ТРО України, вивчали досвід зарубіжних країн, який можливий до застосування в Україні.

Метою статті є розгляд шляхів удосконалення правового регулювання ТРО, як складової національного спротиву під час всеохоплюючої оборони держави. Ретельний аналіз правового регулювання підготовки та організації територіальної оборони, уточнення завдань і повноважень сил і засобів сил безпеки і оборони, державних органів та органів місцевого самоврядування, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони в країнах партнерах. Узагальнення наявного їх досвіду, виявлення проблем щодо впровадження досвіду по функціонування територіальної оборони. Вироблення можливих пропозицій які сприятимуть удосконаленню правового регулювання та дозволять підвищити ефективність виконання заходів ТРО України в умовах збройного конфлікту.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення ТРО України; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у галузі правового регулювання ТРО держави; 3) матеріали зарубіжних і українських інтернет видань про функціонування ТРО в країнах — партнерах.

Дослідження щодо систем ТРО зарубіжних держав, проведено за системою загальнонаукових методів теоретичного та емпіричного дослідження: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, логічно-порівняльний методи.

Виклад основного матеріалу. У ЗУ «Про основи національного спротиву» [1] у статті 1, пункті 16 зазначено: «Територіальна оборона — система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій».

Згідно ЗУ для ТРО визначені наступні завдання: своєчасне реагування та вжиття необхідних

заходів щодо оборони території та захисту населення; участь у посиленні охорони та захисті державного кордону; участь у захисті від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків ведення воєнних (бойових) дій; участь у підготовці громадян України до національного спротиву; забезпечення умов функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та органів військового управління; участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, критично важливих об'єктів інфраструктури; забезпечення умов для стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил) або їх перегруповування; участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій; участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах; участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану; участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника); участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника); участь у наданні населенню правових послуг.

На думку В.І. Паливоди [2] у західних країнах війська територіальної оборони (далі — ВТО) тісно пов'язані зі збройними силами (далі — ЗС). За рівнем боєготовності та завданнями, сукупність моделей ТРО умовно можна об'єднати у три групи: перша — сформовані за зразком регулярної армії, здатні виконувати бойові завдання на рівні з нею, і, в окремих випадках, застосовуватися за межами території своєї країни (США, ФРН і Велика Британія); друга — малих європейських держав, головним завданням яких є охорона і оборона різних об'єктів, забезпечення мобілізаційного та оперативного розгортання армійських угруповань, а також забезпечення їх безперешкодного маневру. Як правило, структура таких ВТО відрізняється від структури регулярних військ (Норвегія, Данія, Бельгія і Нідерланди); третя — нейтральних держав — виконують широкий спектр завдань, включаючи ведення партизанської війни на окупованій території, тому вони мають різноманітну структуру, зокрема й подібну до тієї, яка існує в регулярній армії (Фінляндія, Швейцарія і Швеція).

Єфімов Г.В. [3] зазначив, що з початком військової агресії РФ проти України більшість суміжних з РФ країн — членів НАТО і ЄС посилили увагу до розвитку спроможностей національних ЗС з оборони власної території, впроваджуючи заходи зі зміцнення ТРО шляхом створення військ (сил) ТРО. У 2018 році Польща стала ініціатором створення Європейської ініціативи регіонального

співробітництва ТрО (European Territorial Defence Regional Cooperation Initiatiiv) за участю 11 країн Європи (Польщі, Естонії, Литви, Латвії, ФРН, Швеції, Фінляндії, Данії, Норвегії, Великої Британії, Угорщини, а також США та Ізраїлю). На сьогодні найбільш масштабні заходи з посилення ТрО проведені у Польщі, країнах Балтії та Фінляндії. Впродовж останніх років у цих країнах значні зусилля були спрямовані на розробку правових основ ТрО, програм навчання і підготовки контингентів ВТО, створення і вдосконалення на практиці механізму їх взаємодії з регулярними військами у різних умовах обстановки, а також з іншими воєнізованими формуваннями у системі оборони країн. Отже, розглянемо специфіку завдань ТрО в країнах наших сусідів.

Одним з лідерів створення системи ТрО за кордоном на сьогодні є Польща. Війська ТрО — один з п'яти видів ЗС Республіки Польща, формування якого розпочалося 2015 році на основі аналізу подій в Україні [4]. А 21 грудня 2016 року Президент Польщі Анджей Дуда підписав закон «Про створення військ територіальної оборони». За матеріалами Укрінформ [5] в ньому визначені основні завдання підрозділів ТрО Польщі: у разі виникнення збройного конфлікту — ведення бойових дій спільно з регулярною армією з метою знищення або зупинення сил потенційного противника, виконання завдань із ведення нерегулярних дій у районах, окупованих ворожими силами; у мирний час виконуватимуть завдання, пов'язані із захистом цивільного населення від наслідків стихійних лих, протистояти проведенню спеціальних інформаційних операцій та кібератак [6].

Закон «Про захист Вітчизни» [7] від 11 березня 2022 року розширив повноваження командувача ВТО. На нього додатково покладається відповідальність за планування, координацію та виконання завдань, пов'язаних з участю підрозділів ТрО і підрозділів ЗС у боротьбі зі стихійними лихами та ліквідацією їх наслідків, за охорону майна, пошукові та рятувальні роботи. В.І. Паливода [2] також відмічає взаємодію, натренованість і готовність до швидких дій підрозділів ВТО та ССО у конфліктній ситуації гібридного типу, що робить обидва види ЗС Польщі природними партнерами, які доповнюють один одного.

Таким чином, ВТО Польщі не належать до резерву. Служба в цих військах — це вид дійсної військової служби, вони на постійній основі активно взаємодіють з іншими елементами сектору безпеки і оборони та, фактично, дублюють функції сухопутних військ.

На відміну від Польщі, Естонія обрала іншу модель і, відповідно, відрізняються завданнями, що ставляться перед Тр О. Сили оборони Естонії — сукупність структур і організацій, що відповідають за оборону і безпеку держави. Відповідно до Зако-

ну Естонської Республіки «Про захист держави» [8] Сили оборони містять: Армія оборони Естонії та Союз оборони Естонії. Естонський союз оборони — Кайтселійт (який в країні розглядається як ТрО) складається з 3 підрозділів: Кайтселійт — беруть участь чоловіки, Найскодукайтсе — жіноче формування і дві молодіжні організації — Кодутютред (для дівчат) та Нооред коткад (для хлопців) [9].

Акт оборонного союзу [10] визначив для них наступні завдання: 1) бере участь у зміцненні патріотичних і національних почуттів громадян Естонії, збереженні та розвитку волі до захисту; 2) готує обороноздатність країни; 3) бере участь у підвищенні та забезпеченні безпеки жителів Естонії; 4) забезпечує та організовує військову підготовку активних військовослужбовців; 5) забезпечує та організовує інше навчання та виховання; 6) розвиває та популяризує фізичну культуру і спорт серед населення; 7) забезпечує, у разі необхідності, охорону об'єктів національної оборони та майна, що використовується для цілей національної оборони, а також посольств.

Отже, ТРО Естонії — це добровільна організація державної оборони, яка знаходиться у сфері відповідальності Міністерства оборони, організована по військовому зразку, озброєна і постійно займається військовими тренуваннями.

ТрО в Латвії має назву «Земессардзе» (дослівно «Вартові землі»). За матеріалами статті Влада Волошина «Вартові землі на захисті Латвії» [11] Земессардзе — це війська класичної територіальної оборони, але мають назву «Національна гвардія Латвії». У її складі є своя молодіжна організація «Молода гвардія». Отже, це державна збройна організація, що є частиною Національних збройних сил Латвійської Республіки. Вона є основним сухопутним компонентом, який складається з добровольців. Частина батальйонів Національної гвардії була перетворена на резервні сили швидкого реагування, які можуть бути негайно розгорнуті. Основними завданнями є підтримка регулярних підрозділів сухопутних військ через захист національної території в разі військової загрози та виконання бойової підтримки та бойового забезпечення Національних збройних сил. Водночас, Національна гвардія має продовжувати забезпечувати підтримку в подоланні надзвичайних ситуацій, забезпеченні громадського порядку та охороні стратегічних об'єктів.

Національна гвардія Латвії створена з орієнтацією на міжнародний досвід, в першу чергу США та Данії, як збройна структура у складі Національних збройних сил і виконує як завдання в інтересах ЗС, так і громадські і поліцейські функції.

Водночас, у Литві історично склалася система територіальної оборони, що базується на двох основних складових: стрілках та добровольцях.

Добровольчі сили національної оборони (далі — ДСНО) [12] компонент Збройних сил Литви, що спирається на сили резервістів, в 2003 році ДСНО були включені до складу Сухопутних військ. Завдання добровольчих формувань полягають в підготовці добровольців та інших членів активного резерву, підрозділів ДСНО для виконання завдань з територіальної та колективної оборони, підготовки та проведення міжнародних операцій, охорони важливих об'єктів оборонної інфраструктури, державних та муніципальних адміністрацій, та надання допомоги під час природних лих та катастроф.

Стрілецька спілка Литви [13] (або Союз стрільців Литви) — громадська воєнізована організація, з багатими історичними традиціями (заснована у 1918 році), яка грає величезну роль у справі захисту держави. Це особлива структура під керівництвом уряду Литви, покликана навчати громадянське населення самообороні та вести партизанську війну. На організацію також покладено завдання підтримки органів правопорядку та органів самоврядування. Діяльність союзу регулюється законом, прийнятим сеймом Литви і статутом організації, затвердженим міністром охорони краю. Це сполучна ланка армії та цивільного опору агресії, як суб'єкта цивільного та національно-патріотичного виховання, також, як помічника державних установ у надзвичайних ситуаціях. Вона призначена боротися не лише з військовими викликами, вторгненням, а й з іншими кризовими станами. Союз фінансується державою, має власну інфраструктуру для проведення зборів та тренувань громадян.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розглянувши моделі ТрО в країнах-сусідах можемо підсумувати, що не дивлячись на існування різних підходів, зарубіжні країни, з початком російської агресії у 2014 році, змушені були оцінити ризики

своїй безпеці в новій геополітичній реальності. Тому, активно вивчають історичний і сучасний досвід організації, підготовки та виконання завдань ТрО в світі і особливо в Україні та впроваджують його. Їх система ТрО постійно зазнає змін, вдосконалюється і трансформується, зберігаючи історичні і національні особливості, з огляду на економічний і політичний стан. Але в основу підходу лягає моральний аспект, добровільність, свідомість, відповідальність населення за безпеку власної країни. При цьому застосовується сучасні підходи інформування, пропаганди, освіти.

Єфімов Г.В. [3] в своїй роботі «Територіальна оборона України в умовах російсько-української війни: історичні аспекти» виділяє наступні групи проблем що стоять перед Україною на цьому шляху: перша — законодавча — потребує подальшого удосконалення нормативно-правової бази організації і ведення ТрО; друга — організаційна (тісно пов'язана із законодавчою), яка охоплює взаємовідносини керівників органів військового та державного управління та проблеми оптимізації організаційно-штатних структур складових ТрО; третя — кадрова, яка пов'язана з підготовкою фахівців ТрО; четверта — стосується організації спеціальної (бойової) підготовки.

У світі не існує універсальної або ідеальної моделі, яку було би можливо просто застосувати в Україні. Тому в подальших наукових дослідженнях пропонується працювати над створенням власної, сучасної, перспективної моделі з урахуванням історичних, національних, політичних, економічних, правових, соціальних, інформаційних, ідеологічних, ментальних, військових, геополітичних, внутрішньо-політичних, воєнних чинників. З безумовним врахуванням сучасного, передовий досвід зарубіжних країн світу. Що актуалізує наукове дослідження правового регулювання територіальної оборони України.

Література

1. Про основи національного спротиву : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 41. Ст. 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 05.04.2024).
2. Паливода В.І. Взаємодія Військ територіальної оборони та Сил спеціальних операцій Республіки Польща: пошук оптимальної моделі. *НІСД*. 2020. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/vzaemodiya-viysk-teritorialnoi-oboroni-ta-sil-specialnikh-operaciy-respubliki-polscha> (дата звернення: 26.04.2024).
3. Єфімов Г.В. Територіальна оборона України в умовах російсько-української війни: історичні аспекти. *Військово-науковий вісник*. 2022. № 38. С. 182–205.
4. Фролов В.С. Організація територіальної оборони в умовах гібридної війни з Росією. *Наука і оборона*. 2021. № 2. С. 8–16.
5. Лискович М. Територіальна оборона України: краще у Польщі чи як в Естонії? *Укрінформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3058987-teritorialna-oborona-ukraini-krase-ak-u-polsi-ci-ak-v-estonii.html> (дата звернення: 20.04.2024).
6. Накіпелов Є.М. Організаційне забезпечення реалізації державної політики у сфері національної безпеки Республіки Польща. *Вчені записки ТНУ. Серія: Державне управління*. 2018. Том 29, № 2 (68). С. 34–40.

7. Махно О. У Польщі набув чинності закон про захист батьківщини. *Борисфен Інтел*. 2024. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/u-polshhi-nabuv-chinnosti-zakon-pro-zaxist-batkivshhini/> (дата звернення: 07.03.2024).

8. Сили. *Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії*. URL: <https://tinyurl.com/39rrxx57> (дата звернення: 07.03.2024).

9. Збройні сили Естонії. *Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії*. URL: <https://tinyurl.com/2pb3r6sj> (дата звернення: 21.05.2024).

10. Александров М. Правове регулювання участі Сил національного спротиву в заходах військово-патріотичного виховання: досвід Естонії. *Law. State. Technology*. 2023. № 1. С. 21–26.

11. Волошин В. «Вартові землі» на захисті Латвії. *АрміяInform*. 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/11/vartovi-zemli-na-zahysti-latviyi/> (дата звернення: 08.04.2024).

12. Добровольчі сили національної оборони (Литва). *Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії*. URL: <https://tinyurl.com/3ehvpmn9> (дата звернення: 18.04.2024).

13. Чумак В.В. Діяльність Збройних Сил Латвії, Литви та Естонії: досвід для України. *Вісник ХНУВС*. 2019. № 4 (87). С. 162–169. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/814d34c1-97b7-45b2-b9d5-6603b9805045> (дата звернення: 08.03.2024).

References

1. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu: Zakon Ukrainy [On the Basics of National Resistance: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2021. № 41. St. 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> [in Ukrainian].

2. Palyvoda V.I. Vzaiemodiia Viisk terytorialnoi oborony ta Syl spetsialnykh operatsii Respubliki Polshcha: poshuk optymalnoi modeli [Interaction between the Territorial Defense Forces and the Special Operations Forces of the Republic of Poland: the search for an optimal model]. *NISD*. 2020. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/vzaemodiya-viysk-teritorialnoi-oboroni-ta-sil-specialnykh-operatsiy-respubliki-polscha> [in Ukrainian].

3. Yefimov H.V. Terytorialna oborona Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: istorychni aspekty [Territorial defense of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war: historical aspects]. *Viiskovo-naukovi visnyk*. 2022. № 38. S. 182–205 [in Ukrainian].

4. Frolov V.S. Orhanizatsiia terytorialnoi oborony v umovakh hibrydnoi viiny z Rosiieiu [Organization of territorial defense in the conditions of a hybrid war with Russia]. *Nauka i oborona*. 2021. № 2. S. 8–16 [in Ukrainian].

5. Lyskovych M. Terytorialna oborona Ukrainy: krashche u Polshchi chy yak v Estonii? [Territorial defense of Ukraine: better in Poland or like in Estonia?]. *Ukrinform*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3058987-teritorialna-oborona-ukraini-krase-ak-u-polsi-ci-ak-v-estonii.html> [in Ukrainian].

6. Nakipelov Ye.M. Orhanizatsiine zabezpechennia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi natsionalnoi bezpeky Respubliki Polshcha [Organizational support for the implementation of state policy in the field of national security of the Republic of Poland]. *Vcheni zapysky TNU. Seriya: Derzhavne upravlinnia*. 2018. Tom 29, № 2 (68). S. 34–40 [in Ukrainian].

7. Makhno O. U Polshchi nabuv chynnosti zakon pro zakhyst batkivshchyny [In Poland, the Homeland Defence Act came into force]. *Borysfen Intel*. 2024. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/u-polshhi-nabuv-chinnosti-zakon-pro-zaxist-batkivshhini/> [in Ukrainian].

8. Syly [forces]. *Wikipedia*. URL: <https://tinyurl.com/39rrxx57> [in Ukrainian].

9. Zbroini syly Estonii [Estonian Defence Forces]. *Wikipedia*. URL: <https://tinyurl.com/2pb3r6sj> [in Ukrainian].

10. Aleksandrov M. Pravove rehuliuвання uchasti Syl natsionalnoho sprotyvu v zakhodakh viiskovo-patriotichnoho vykhovannia: dosvid Estonii [Legal regulation of the participation of the National Resistance Forces in measures of military-patriotic education: the experience of Estonia]. *Law. State. Technology*. 2023. № 1. S. 21–26 [in Ukrainian].

11. Voloshyn V. “Vartovi zemli” na zakhysti Latvii [«Guard lands» in the protection of Latvia]. *ArmiiInform*. 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/11/vartovi-zemli-na-zahysti-latviyi/> [in Ukrainian].

12. Dobrovolchi syly natsionalnoi oborony (Lytva) [Lithuanian National Defence Volunteer Forces]. *Wikipedia*. URL: <https://tinyurl.com/3ehvpmn9> [in Ukrainian].

13. Chumak V.V. Diialnist Zbroinykh Syl Latvii, Lytvy ta Estonii: dosvid dlia Ukrainy [Activities of the Armed Forces of Latvia, Lithuania and Estonia: experience for Ukraine]. *Visnyk KhNUV S*. 2019. № 4 (87). S. 162–169. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/814d34c1-97b7-45b2-b9d5-6603b9805045> [in Ukrainian].